

CSOBA JUDIT

„Akarnak-e dolgozni a munkanélküliek?”

A munkanélküliek munkavállalói képessége és hajlandósága

A munkanélküliség számos feltételezett oka közül napjainkban egyre gyakrabban felmerülő érv, hogy a munkanélküliek nem akarnak dolgozni. E nézet szerint a jóléti államok eddig alkalmazott támogató rendszere, motivációs eszközei hatástalanok, a kialakult helyzetet csupán kényszerítő eszközökkel lehet kezelni. A tanulmány célja, hogy a fenti vélemény történeti, gazdasági, társadalmi hátterét vizsgálva választ adjon a következő kérdésekre: Milyen értékek, érdekek állnak a munkanélküliek dologtalanságát szankcionálni kívánó törekvések hátterében; miért nem tesznek sokan különbséget a munkanélküliek munkavállalói képessége és a munkavállalási hajlandósága között; és végül: a társadalmi, gazdasági ciklusok hogyan befolyásolják az önkéntes munkanélküliségről formálódó közvéleményt. A tanulmány következtetése, hogy a munkanélküliek lustaságának tematizálása mindig gazdasági válságciklusok idején erősödik fel, s a problémára csak a politika színterén hozott jól célzott gazdasági döntések hozhatnak megoldást.

A munkaösztönzésről szóló viták többnyire nem a lustaságról vagy a szorgalomról szólnak, hanem a pénzről. Egy lottó ötös nyertest senki nem tart lustának, pedig semmit nem csinál.
(Schroeder 2000. 94.)

A munkanélküliségből kivezető utakat keresve napjaink Európájában a leghangsúlyosabbnak tűnő érvek a „workfare” modell mellett szólnak. Az új munkaerő-piaci modell szükségességét indokoló nézetek között halkán vagy határozottan képviselve, de mind gyakrabban ott húzódik a megdönthetetlennek látszó érv: azért kell a leszakadók társadalmi támogatását biztosító „welfare” rendszerről áttérni a csak a munka arányában javakat garantáló „workfare” rendszerre, mert *a munkanélküliek nem akarnak dolgoz-*

ni.¹ A munkakerülés tényét általában a liberális és konzervatív oldal hangsúlyozza erőteljesebben, míg a szociáldemokraták empirikus vizsgálati eredményekkel érvelnek amellett, hogy az „önkéntes” munkanélküliek száma meglehetősen alacsony napjaink társadalmában. A probléma szerintük tehát nem a munkavállalási szándékban keresendő, hanem sokkal inkább az elégtelen mennyiségű munka, vagy a teljesítményhez viszonyítottan aránytalan jövedelem áll a dolgok háttérében. Vagyis az ő válaszuk inkább úgy hangzik, hogy *a munkanélküliek nem tudnak (nincs munkahely), nem képesek (képzettség, egészségi állapot) dolgozni, vagy nem éri meg a munkavállalás, mert veszteségekhez vezet (az egzisztenciát nem biztosító jövedelmek).*

A munkakerülés és a jóléti juttatásokkal kapcsolatos visszaélés vitájában, mint a fentiekben is jeleztük, számtalan kérdés keveredik egyszerre. A válaszok a legtöbb esetben pedig csak a jelenség egy-egy oldalát világítják meg, s nem összefüggésbe rendezve mutatják be a munkanélküliek munkához való viszonyát. Ha kísérletet akarunk tenni annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a „workfare” program bevezetését valóban alapvetően az önkéntes munkanélküliek magas száma, s az ebből adódó társadalmi terhek teszik-e szükségessé, meg kell vizsgálnunk néhány alapvető kérdést:

1. Egyéni vagy társadalmi felelősség áll-e a munkanélküliség, dologtalanlás háttérében, *„bűnös vagy áldozat a munkanélküli”?*

2. Mi a történeti tapasztalás: a centralizáló, szankcionáló törekvések háttérében – téről és időtől függetlenül – milyen motivációk állnak?

3. A munka továbbra is az emberi méltóság elemi feltétele, avagy a demotiváló kényszerek színtere?

4. Hol a választóvonal a munkavállalói képesség és a munkavállalói hajlandóság között?

5. A társadalmi, gazdasági ciklusok befolyásolják-e az önkéntes munkanélküliségről formálódó véleményt?

1. Egyéni és társadalmi felelősség – bűnös vagy áldozat a munkanélküli?

A munkanélküliség számos feltételezett oka közül talán a legérdekesebb, ugyanakkor a 21. században egyre gyakrabban felmerülő érv, hogy az emberek (értsd: munkanélküliek, dologtalanok) nem akarnak dolgozni. A legfőbb argumentum az emberi lustaság. A szegények és a munkanélküliek maguk a hibásak a kialakult helyzet miatt, hiszen alapvetően lusták. Nem igazán lehet rajtuk segíteni.

A lustaság, s az ebből fakadó munkakerülés vélelme már a korai törvénykezés szakaszában is megjelenik jó néhány országban. Az angol (1536) és a francia (1556) szegénnytörvények a 16. században éppúgy foglalkoznak a kérdéssel, mint a későbbi hasonló szankciók és szabályozások. Ezek közül is kiemelkedik az 1834. évi „*Por Law Amendment Act*”

¹ A „welfare” és a „workfare” modell meghatározásával, illetve működésének sajátosságai-val kapcsolatban lásd: Bernstein, J. 1997., Deacon, A. 1996., Evans, P. 1995., Gilbert, N. 2005. Jessop, B. 1993., Mead, L. 1997. Solow, R. 1998., Torfing, J. 1999.

Nagy-Britanniából, amelyben már megjelenik az „érdemes” (deserving) és „érdemtelen” (desperate) szegénység fogalma. Már 1834-től az volt a cél, hogy a dolgházakat, amelyeket a szükségét szenvedő dolgotalanok számára tartottak fenn, olyan módon működtessék, hogy minden tekintetben ösztönző legyen a munkaerő számára az elsődleges munkaerőpiacon való jövedelemszerzésre. A háttérben nem csupán morális megfontolások álltak, hanem nagyon is praktikus kényszerek: *nem volt annyi hely a dolgházban, mint amennyi rászoruló szegényt regisztráltak* abban az időben. Az akkori hatóságok, hogy a problémát megoldják, egy „munkahelyen kívüli” munkavállalási hajlandóság tesztet végeztek, hogy kiderítsék, a segítségre váró kliens nem éppen a munkanélküliség „generátora-e”. (Standing 1999.)

Ezt az eljárást a 20. század elején módosítják csupán, amikor a kötelező munkavégzés átkerült az önkormányzatok hatáskörébe (municipal relief works), és amikor napvilágot látott az 1905. évi „Munkanélküliek foglalkoztatását szabályozó törvény” („Unemployed Workmen Act”). A törvény ez esetben már nem csupán azt vizsgálta, hogy a munkanélküli „jó magaviseletű-e”, vagy hogy a munkahelykeresése „őszinte szándékból fakad”, s nem csupán a várható jóléti juttatás reményében mutat együttműködést a rászoruló, hanem a segítség egyéb formáit (pl. anyagi juttatások, szolgáltatások) is mérlegelte. Az 1905. évi törvénynek azonban az a legjellemzőbb feladata, karaktere, hogy segítsen a rászorulókat a munka világa felé terelni, s a szociális segélyezésre való hagyatkozását csökkenteni, vagy ebbeli szándékától lehetőleg minél erőteljesebben eltéríteni, mindvégig megmaradt. *A lustaságra vonatkozó kontroll tehát akkor is szükséges – fejtik ki a korabeli döntéshozók –, ha a vizsgálat eredményeként motivált munkavállalók számára nincs elegendő munkalehetőség.* A munkavállalás készségét azonban az emberben folyamatosan fenn kell tartani, mert a munkavállalók hajlamosak a munkától elszokni, s az „állam kenyereén élni”. *A lustaság ugyanis – ezen vélemények szerint – az emberi természet lényegéből fakad.*

1835-ben Alexis Toqueville is azt állítja, hogy a pauperizmus egyenes következménye a jótékonykodásnak, mert az embereknek van egy elidegeníthetetlen tulajdonsága: a lustaság. (Toqueville 1997.) Ha Toqueville állítása igaz, s a lustaság az ember természetéből adódó tulajdonsága, akkor az is igaz, hogy a munkanélküliség genetikusan öröklődik. Olyan, mint egy betegség, amelynek még nemigen fedezték fel az ellenszerét.

Ha van egy minimális relevanciája is a „genetikusan kódolt lustaság” érvnek, akkor joggal hívhatjuk fel a figyelmet arra, hogy a lusták erőszakkal való munkára kényszerítése csupán egy hiábavaló törekvés az emberi természet megváltoztatására. Csak átmeneti eredményeket lehet vele elérni, mert az emberi habitus mindig visszatér a természet szabta keretek közé. A társadalom és a gazdaság működése érdekében tehát a „workfare” típusú programok szervezése mondhatnánk szükségszerű kényszer. Az emberi természet „megerősokolásának” kényszere a túlélés érdekében. Az embernek mint ösztönlénynek a kényszerítése a józan ész érveivel a túlélés érdekében. Ha a fenti állítások igazak, akkor a természet elég furcsa kreatúrát hozott létre, ha az „ember” nevű teremtményébe „a lustaság” gént is beleültette, s ezzel háttérbe szorította az önfenntartás, fajfenntartás, s egyéb ehhez hasonló, nem kevésbé fontos

TANULMÁNYOK

készítéseiteket, melyek nem köthetőek kifejezetten a lustasághoz. Mások a „workfare” típusú programok elméleti alátámasztására nem genetikai érveket sorolnak, melyek generációkon át örökíthetők, hanem a társadalmi tanuláshoz, az együttélési minták elsajátításához kötődő elemzéseket.

A „patológiás munkanélküliség” fogalma Mary Hawkesworthtól származik, aki 1992-ben az USA szegénységét jellemezte úgy, hogy a szegénység a szegények magatartásproblémája. A számos külső ok mellett, amely a szegénység kialakulását valószínűsíti, ezt tartja a legfontosabbnak. (Hawkesworth 1992.) A szegények magatartásformájának kialakulása megítélése szerint nem genetikai tényezőre, hanem a szubkultúrára vezethető vissza.²

A „patológiás munkanélküliségről” kétségtelenül a legszélsőségebb képet Haspers rajzolja, aki azt állítja, hogy azok a munkanélküliek, akik segélyben és a munkanélkülieket segítő szolgáltatásokban részesülnek, „morális kannibálok”, akik azt hiszik, hogy jogot formálhatnak egy másik emberi lény lelkére, termékeny energiáira, idejére, s csak a többiek jövedelmére hagyatkozva képesek létüket fenntartani. (Govier 1992.)

Mindezekkel ellentétben Marx szerint az emberi természet lényege az aktivitás. A produktív és kreatív munka pedig szükségszerű és jó. Mi több, ez a racionális és kreatív tevékenység emel ki bennünket az állatvilágból. A modern munkás munkája azonban nem kreatív, hanem gépszerű, monoton és unalmas. A munkás az aktivitásának tárgyát és irányát nem maga határozza meg, s az eredményeket sem maga hasznosítja. Ennek következtében a munkások elidegenednek munkájuktól, s a munka ilyen körülmények között nem töltheti be az önmegvalósító szerepet sem. (Marx 1967.) Az elidegenedett munkától való menekülést pedig természetesnek tartja, akárcsak Arisztotelész, aki szerint az ilyen típusú tevékenységek végzésére leginkább a rabszolgák alkalmasak, illetve kényszeríthetők. (Arendt 1999.)

Vagyis a lustaság nem az ember természetéből fakad, hanem a munkanélküli társadalmi, gazdasági tényezők hatására mond le arról a tevékenységről, amely rá, mint emberre, mint racionális és kreatív lényre nem számít.

A munkanélküliség oka tehát nem az individuális mezőben keresendő, hanem olyan átfogó, rendszerszerű problémák összefüggésére vezethető vissza, amelyek meghaladják az egyén kompetenciáját. A szociáldemokraták által képviselt vélemény többnyire a globalizációra, a demográfiai problémákra, főként az öregedésre, a növekvő teljesítménykényszerre és a mindenkifölött eluralkodó formális gazdaságra, a piaci szemléletre vezeti vissza a munkanélküliséget. Szerintük ebben az erő-

² A biológiai indoklással kapcsolatban időközben az is gondként merült fel, hogy ha az emberek természetükből adódóan lusták, akkor hogy lehet, hogy ez a lustaság, mint alapvető emberi tulajdonság a munkavállalóknak csak egy részénél – az alávetett társadalmi csoportoknál – mutatkozik meg. A felsőbb társadalmi csoportok hogyan függetlenítik magukat e genetikailag determináló tényezőtől? Az USA-ban az 1996-ban bevezetett jóléti reformok eredményeként pl. miért csak a gyermeküket egyedül nevelő anyáknak kell dolgozni? Miért csak ők a lusták? A gyermeküket házasságban nevelő nők számára miért nem kötelező a munkavállalás? A házasság már nem lusták, csak a házasságon kívül élők?

térben a munkanélküliek csupán áldozatok. Deacon szerint pl. munka-ösztönzésről, munkakeresésről beszélni ebben a világban olyan, mintha valakit arra ösztönöznénk, hogy ugorjon fejest egy olyan medencébe, amelyből már kiszáradt a víz. (Deacon 1996.) A munkavagyon folyamatos szűkülése, a bér munka „medencéjének kiszáradása” a nyugat-európai társadalmakban több következtetés megfogalmazását teszi lehetővé. Egyfelől a mások kizsákmányolását biztosító, az embert csupán reprodukzív – és nem mint kreatív – lényt szemlélő bér munka válsága esélyt teremt a munka társadalmának újraszerveződésére. A tulajdonosok osztálya, amelynek vagyonosodását épp a bér munka tette lehetővé, nyilvánvalóan ezért nem lelkesedik, s mindent megkísérel annak érdekében, hogy a helyzetet konzerválja. Másfelől pedig a bér munka alól felszabaduló tömegek jelentős része nem képes a bér munkán kívüli, önálló egzisztenciateremtő és önmegvalósító munkára. Így ők a formálódó új munka világán kívül rekesztődnek. A jóléti társadalmak kísérletet tesznek ez utóbbi csoportok integrálására, s az átmeneti időszakban az egzisztenciájuk biztosítására. Hogy megfelelő eszközt és módszert választanak-e, az nagyban befolyásolja a sikeres integrációt. A nyolcvanas években elkezdődött, s a kilencvenes években felgyorsuló átrendeződést a munka világában azonban nem minden esetben sikerült a jóléti társadalmaknak kézben tartani. A passzív támogatások célzása, jogossága, mértéke, időtartama, formája, motiváló ereje mindinkább a viták keresztüzébe került. Kellően ösztönző-e, sikerül-e megtalálni az egyensúlyt a munkaerő-piaci jövedelmek és a jóléti juttatások között, kialakult-e a gazdaság szabályozásának olyan módja, amely lehetővé teszi az átmeneti helyzetben lévő célcsoportok befogadását is az elsődleges munkaerőpiacra, milyen mértékben maradhat az állam kezében a gazdaság szabályozó szerep, vagy mennyire hódít teret a gazdasági és a munkaerő-piaci politikákban a profitmaximalizáló érdekek köre? A kérdések válaszra várnak, s nyilvánvalóan sürgősen, hiszen a gazdaság lehetőségeinek szűkülésével a munkaerő-piaci költségek mindinkább előtérbe kerültek. Ezen belül is elsődlegesen a munkaerő ára. A rövid távú érdekek természetesen azt diktálják, hogy a profit fenntartása érdekében ennek szükségszerűen alacsonynak kell lennie. Olyan alacsonynak, hogy a meglévő, az egzisztenciát alapszinten biztosító jóléti ellátások ennek tükrében túlzottan magasnak bizonyulnak. A liberális politikusok, s hozzájuk csatlakozva a konzervatív nézeteket vallók jó része is ezzel kapcsolatban megfogalmazza, hogy a kilencvenes években kialakult munkanélküliségnek maguk a jóléti államok, s az általuk működtetett jóléti rendszerek az okai. (Schroeder 2000.) A tézis igazolására számos statisztikai adatot is felvonultatnak. Ilyen tény például a szociális kiadások folyamatos növekedése Európában az elmúlt két és fél évtizedben, s párhuzamosan a munkanélküliség arányának emelkedése.

Míg 1970-ben a szociális kiadások aránya a GDP-n belül 18 százalék volt, 1980-ban már 24,4 százalékra nőtt, majd 1991-ben elérte a 26 százalékot. (Taylor-Gooby 1996. 117.)

Ezt a nézetet vallja Novak is, aki egyenesen pazarló országról beszél. Úgy véli, hogy a jóléti államok támogatórendszere a jelen állapotában semmiképpen sem tartható fenn. A finanszírozhatatlanság mellett nagyobb probléma – mondja –, hogy felnő a rendszer támogatásában egy

olyan nemzedék, amely már nem hisz a függetlenségben, a kemény munkában és az önmegvalósításban. A jóléti állam ugyanis mindannyiunkat korrumpál. (Novak 1996. 21.)

Bármelyik vizsgált tényezőt – genetikailag kódolt lustaság, szubkulturálisan kifejlesztett és továbbörökölt magatartási forma, vagy a jóléti állam túltámogatása – is vesszük alapul, a liberális válasz a meglévő kihívásokra a korábbi bérmunkások szükségszerű visszavezetése a munkaerőpiacra. A „workfare” program nagy árat kíván a társadalom alacsonyabb státusú csoportjaitól: áldozzanak több energiát – gazdasági és munkaerő-piaci szempontból még inkább függő helyzetben – egy alacsonyabb életszínvonalért a fenntartható fejlődés (értsd a profit fenntarthatósága) érdekében. A gazdasági átmenet társadalmi költségein való aránytalan osztozás nem véletlenül váltja ki a munkavállalók ellenállását. A kérdés tehát változatlanul érvényes: az ismert körülmények között bűnös, vagy áldozat a munkanélküli? A válasz a legtöbb esetben nézőpont (adott esetben politikai, gazdasági) kérdése.

2. A bérmunkaviszony és az alávetettség szabályának megerősítése

A kora újkori, illetve a 18–19. századi szegénnytörvények tradícióinak szegényrendőrség stílusú folytatása a 21. században nem csupán csak azt a célt szolgálja, hogy a szociális segélyek jogtalan igénybevételétől elretentse a szegényeket, hanem azt is, hogy újraszervezze a bérmunka-kényszer rendszerét, valamint a munka és az élelem („aki nem dolgozik, ne is egyék”) összefüggésének normáját az alsóbb társadalmi csoportokban megerősítse. (Vobruba 1990.)

Ezt egyfelől az is igazolja, hogy számos nemzetközi vizsgálat egybehangzó véleménye szerint a szegényrendőrségnek nem sok értelme van. A jóléti juttatásokkal való visszaélés kontrolljából származó bevétel mértéke messze nem fedezi a kontrollt végző bürokratikus rendszerek költségeit. Ha már mindenáron a költségvetési szempontokat akarjuk érvényesíteni a csalókkal, a jóléti rendszer visszaélőivel szemben, akkor lényegesen nagyobb bevétel várható az adócsalásokkal szemben alkalmazott ellenőrzés szigorításából, mint a szociális segéllyel visszaélőkkel szembeni szankciók erősítésétől. (Cook 1989., Cooper 1997.)³

1983 és 1989 között a Brémai Egyetemen egy 7 éves longitudinális vizsgálatot készítettek arról, hogy az emberek alapvetően kerülnek-e a munkát, s aki teheti, visszaél-e a jóléti juttatások rendszerével. A vizsgálat eredményeként a kutatók megállapították, hogy a mintába vont személyek alig 1,3 százalékanál lehetett határozottan megállapítani a hipotézisben szereplő munkakerülést. A munkakerülőként feltételezett személyek többsége a társadalom által felajánlható tevékenységek elvégzésére képtelen volt. 1994-ben egy másik kutatás a Martin Luther Egyetemen Kelet-Németországban hasonló eredményre jutott. Mindezek a vizsgálá-

³ Hasonló nézeteket képvisel hazánkban pl. Gönczöl Katalin is a szegénység és a bűnözés összefüggéseit vizsgáló tanulmányaiban.

tok alapvetően cáfolják a politikusok körében egyre gyakrabban hangoztatott ténytet: a munkanélküliek alapvetően munkakerülők. Kohl kancellár egyik 1995-ös beszédében mindezek ellenére Németországot pl. egy „kollektív szabadidőparknak” nevezte, arra utalva, hogy mind nagyobb társadalmi csoportok vonják ki magukat a társadalmilag hasznos és szükséges értékteremtő tevékenység alól. (Schroeder 2000. 102.)

Igaz, hogy a szociális segélyezetteknek ebből a sokat emlegetett társadalmilag hasznos és értékteremtő tevékenységből mindig csak a kommunális feladatok jutnak. Se tisztos munka, se tisztos, valódi piaci értéken fizetett jövedelem. Maguk az önkormányzatok, melyek ezeket a tevékenységeket szervezik, állítják, hogy a munkanélküliek munkaerő-piaci esélyei ezzel szemernyit sem javulnak. A közfoglalkozás szervezése azonban pártoktól függetlenül fennmarad – állítja néhány kutató. A tények szerintük azt igazolják, hogy a szociális segélyezettek számára előírt kényszermunka nem politikafüggő. Általánosan szükséges eszköz ahhoz, hogy a bérmunkára koncentráló társadalmat egybetartsa, s az erre vonatkozó normativitás-kritériumokat megerősítse. (Vobruba 1990., Mead 1992., Jordan 1996., Lee 1997.)

A bérmunkára épülő szociálpolitika logikájából nyilvánvalóan az következik, hogy a munkanélkülinek folyamatosan bizonyítani kell a munkavállalási hajlandóságát és az elhelyezkedés képtelenségét. Ennek növekvő ellenőrzése az egyik lehetséges jövőkép.

Ezt Mead „új paternalizmusnak” nevezi, amelyben az állam elvárja a szegényektől, hogy kötelező módon úgy viselkedjenek, ahogyan az a társadalom és gazdaság érdekeinek megfelel. A közösségi érdekek előtérbe helyezése természetesen összeütközésbe kerülhet a személyi magánérdekeivel. Ezért az állam kényszerítő eszközöket alkalmaz. Arra szorítja a szociálpolitikát, hogy olyan módon szabályozza a jóléti rendszereket, hogy a munkaképes korúak dolgozzanak, vagy tanuljanak, ha a társadalom támogatásában (segély) akarnak részesülni. Az „új paternalizmus” az állam szoros felügyelete a szegények és a tehetetlenek fölött annak érdekében, hogy a leszakadó rétegek társadalmi aktivitását mint olcsó munkaerő biztosítsa, s a réteg önellátását, s ezáltal az állami jóléti kasszák tehermentesítését elősegítse. (Mead 1997.) A tulajdonosoknak tehát maximális szabadsággal, míg a bérmunkásoknak maximális alávetettséggel kell számolniuk ebben az új rendszerben. A két szélsőség – vagy korlátlan szabadság, vagy maximális kontroll – persze alapjaiban ássa alá a társadalmi szolidaritást és a jogállamiságot. Mintha az állampolgárok számára nem ugyanazon jogok lennének érvényesek! Mindezek következtében felmerül annak a veszélye, hogy a társadalmi szerkezet szerint differenciáló jog alakul ki. (Standing 1999.)

A profithoz olcsó bérmunka kell. A bérmunkának pedig olcsón, és lehetőség szerint korlátlan mennyiségben kell rendelkezésre állnia. Az alacsonyabb társadalmi csoportoknak tehát dolgozni kell. Az állami „új paternalizmus” garantálja a bérmunka szabályának megerősítését. Különbözik nincs biztosítva az egzisztenciája. Groteszk módon sem a munkanélkülinek, de magának az államnak sem. A munkából származó bevételekben az állam többszörösen is érdekelt. Így viszonylag könnyen áll át a „welfare” nézetet képviselő pártjáról a „workfare” hívei mellé.

3. A munka és az emberi méltóság kapcsolata, avagy a demotiváló kényszerek

„Úgy tesznek, mintha fizetnének bennünket,
mi meg úgy teszünk, mintha dolgoznánk.”
(Fukuyama 1992. 11.)

A munkához való jog garantálása sok ország alkotmányának önálló passzusa s egyben a feltételrendszer biztosítása ahhoz, hogy az állampolgár felelősséget vállalhasson saját sorsának irányításáért. Alapvetően benne foglaltatik a szabadságnak, a szabad választásnak egy elfogadható mértékű jelenléte is. A jogban ennek megfelelően nem csupán a kényszer elem jelenik meg.

Dahrendorf szerint *a munka az egy piaci viszony, míg az állampolgárság egy társadalmi viszony*. Abban a pillanatban, hogy a munka nem lehetőség az önmegvalósításra, saját sorsunk irányítására, hanem kötelességgé válik, elveszíti önkéntes jellegét, és sokan megpróbálnak kibújni – mint egyéb kötelességek alól – a munka alól is. (Standing 1999.)

Ennek kivédésére az állam számos olyan kényszerítő és kontroll elemet alakít ki, amelynek célja, hogy ellenőrizze, megfelelően eleget tesznek-e az állampolgárok önmagukkal és a társadalommal szembeni kötelességeiknek. Ennek ellenőrzésére pl. olyan foglalkoztatási formákat vezetnek be, amelynek elsődleges célja a munkavállalói készség ellenőrzése. Az állam, illetve az önkormányzatok által szervezett rövid távú foglalkoztatási programok (közfoglalkoztatási formák – „public work”) is ebbe a körbe tartoznak. Ezeket a munkalehetőségeket a munkanélküliek gyakran visszautasítják, mert pontosan érzékelik a munka kontroll jellegét. A visszautasítás során persze nem erre, hanem az esetek többségében arra hivatkoznak, hogy korlátozza őket a hosszabb távra szóló és valódi piaci körülmények között zajló lehetőségek keresésében. Így tökéletes játszma-helyzetek alakulnak ki, amelyben mindkét fél eljátssza a maga szerepét. Az állam kényszerít, a munkavállaló kibújjik a kényszer alól. A játékelméletek és más szociálpszichológiai kísérletek bebizonyították, hogy a játszma-ból való kikerülés módja nem a még nagyobb kényszer.

Sokan ezt a munkaformát egyébként a civil szabadságjog megsértésének tekintik, s a „workfare” és a „welfare” között elhelyezkedő új kifejezéssel illetik: „slavefare”. (Beharell 1992. 115.)

A munkakényszernek van még egy alapvető problémája. Ha munkalehetőségeket teremtünk, csupán azzal az elsődleges céllal, hogy lehetőség nyíljon a munkavállalási hajlandóság kontrollálására, akkor jelentősen csökkentjük a munka presztízsét. Ha ezt megtesszük, akkor veszélyeztetjük a szociálpolitika bérmunkára alapuló felépítését. A bérmunka leértékelődése felveti azt a kérdést is, hogy egy devalvált, társadalmi szempontból értéktelen elosztási mechanizmust hogyan lehet a társadalmi javak elosztásának legfőbb mércéjeként állítani. (Vobruba 1990.)

Mindezek ellenére a legújabb nézetek szerint az államnak joga van az állampolgárokat munkára kényszeríteni. A „modern rabszolgaság intézménye” (*slavefare*) nem újkeletű. A történelem során már jó néhányszor megtapasztaltuk, hogy minél erőteljesebb volt a központ alávetésre irá-

nyuló törekvése, annál erősebb lett a menekülés kényszere. Minderre válaszként erősíteni kellett a központi kényszer erejét is. Egészen a diktatúrákig.

A kényszerek azonban nemcsak felülről, az állam irányából érkehetnek, hanem közvetlen módon alulról, a munka világából is. Az állam visszavonulásával a piaci kényszerek érvényesülnek. A túl nagy állam mellett a túl kicsi állam is hatalmas kockázatot jelent a munka világában. (Ferge 1997.)

A munkaerőpiac új formája, melynek jellemzésére átfogóan a „workfare” kifejezést használtuk, alapvetően az amerikai társadalomból indul. A szolgáltatások kiszélesítésének, s az ott foglalkoztatottak létszámának növeléséhez kötik az új, teljes foglalkoztatás kialakulásának lehetőségét. Ezért nevezik ezt a folyamatot a munkaerőpiac amerikanizálódásnak. Ennek az irányzatnak azonban számos kritikusa van. Az első körbe tartoznak azok, akik az új munkaerőpiac szegmentáltságára, s a társadalmi távolság – az európai társadalomban szocializálódtak számára elviselhetetlennek tűnő mértékű – növekedésére hívják fel a figyelmet.

„Úgy tűnik, a személyes szolgáltatásoknak a köre csak azokban az országokban nő intenzíven, ahol a társadalmi különbségek igen nagyok.” (Schroeder 2000. 151.) Csak akkor alakul ki a fizetőképes kereslet nagy tömegben azok munkája iránt, akik ezeket a szolgáltatási formákat a megélhetési kényszer miatt el kell, hogy vállalják, ha a felsőbb osztályok lényegesen jobban keresnek, mint pl. a háztartási alkalmazottaik.

Néhányan a „szolgák társadalmának” kialakulására, dinamikus fejlődésére hívják fel a figyelmet az amerikai és az angol gazdasági és foglalkoztatási programok kapcsán, mások a társadalom és a gazdaság „refeudalizálásaként” jellemzik a most végbemenő folyamatokat. (Thie 1997.)

Clement szerint az angol gazdaságban is az utolsó nagy növekedés („boom industry”) akkor következett be, amikor a társadalom kettévált és megjelentek a háztartásokban a „szolgák”. (Clement 1996.)

A foglalkoztatásnak az olcsó szolgáltatások körével való bővítése azonban alapvető morális gátakba ütközik az európai országok többségében. Nem csupán a „szolgaság” mint társadalmi csoport visszatérését kritizálják, hanem a szolgák által megkereshető jövedelmet tartják méltatlanul alacsonynak a végzett tevékenységhez és az emberi szükségletekhez mérten. Ennek a foglalkoztatási ágának ugyanis az az alapvető feltétele, hogy a szolgáknak kellően alacsony legyen a bére. Ennek eredményeként az ebben a szektorban dolgozók folyamatosan a szegénység peremén élnek.

A jelenség első jelei már a hatvanas években mutatkoztak. Deppe már ekkor felhívja a figyelmet a veszélyekre. A kialakulóban lévő „szolgáltató proletariátusról” beszél. Első körben a felvetés arra utal, hogy a szektorváltás elkerülhetetlen. Az iparból a munkaerő jelentős része szükségszerűen át kell, hogy menjen a szolgáltatási szektorba. Az új szektor azonban semmivel sem teremt jobb feltételeket, mint az ipari ágazat a saját munkavállalóinak 18–19. századi születésekor. A szervezethez, a védettséghez, az alkuképesség terén a szolgáltatásban dolgozók helyzete, alávettisége sok tekintetben hasonlítható a korai iparosítás időszakához. (Deppe 1989.) Gorz 1994-ben szintén tiltakozik a jelenség ellen. A „munka világának gyarmatosításaként” jellemzi a kilencvenes évek elejének a foglal-

koztatási és a munkajogi törvénykezésben bekövetkező változások utáni, kialakulóban lévő, európai munkaerő-piacot. A várható végkifejletet a dél-afrikai társadalomhoz hasonlíttja. (Gorz 1994.) Albert már a „gazdasági apartheid” kifejezést is használja a kialakuló folyamat jellemzésére. (Albert 1993. 74.)

A társadalom kettészakadása, az új típusú foglalkoztatás keretében kialakuló társadalmi státusz, a folyamatos alávetettség a munka társadalmával kapcsolatban megfogalmazódó egyre gyarapodó ellenvetések mindenképpen figyelemreméltóak még akkor is, ha ma keveset beszélünk róla. Van, aki szerint túl keveset. *„Senki sem szól ellene? Senki nem lázad, hogy ez morálisan hova vezet, hogy a társadalom egy csoportja folyamatosan és a felemelkedés reménye nélkül kiszolgálja majd a másikat?”* (Schroeder 2000. 154.)

4. A munkavállalói képesség és hajlandóság

A munkavállalói képesség és hajlandóság kérdése a politikai retorikában gyakran szinonim fogalmakként kerül elő. Az érvek ékesen szólnak amellett, hogy a munkanélküliek és szociális ellátásban részesülő személyek önkéntes munkanélküliek, s kivonják magukat a társadalmi kötelezettségeik alól. Nem vesznek részt a társadalmi értékek termelésében, s ami az állam számára még kedvezőtlenebb, nem fizetnek sem adót, sem járulékokat. Éppen ellenkezőleg: ők tartanak igényt a társadalom támogatására. Visszaélnék a társadalom biztosította lehetőségekkel, élősködnek a többiek nyakán. Az érvek azonban ritkán alapulnak tényeken, sokkal inkább politikai szándékokon: csökkenteni kell a költségvetés terheit, bővíteni kell az adófizetők körét, s tehermentesíteni a jóléti kasszákat. Annak vizsgálatára, hogy mekkora igazságértéke van ezeknek a kijelentéseknek, vagyis, hogy milyen széles a köre az önkéntes munkanélkülieknek, viszonylag ritkán kerül sor. Ha mégis, akkor az empirikus adatok rendre cáfolják ezeket a kijelentéseket.

A képesség és a hajlandóság közötti különbségtételre a politikai retorika ritkán hajlandó, hiszen könnyebb a hajlandóság oldaláról kommunikálni a nyilvánvaló tény: valaki nem dolgozik, mert nem akar dolgozni. Egyszerűbb egy oktulajdonítási logikával az egyéni okokat és felelősséget előtérbe helyezni, s a problémát a legkézenfekvőbbnek tűnő módon megoldani: kényszerítjük, hogy dolgozzon. A hiányzó képességek esetében azonban a kényszerítés nem hoz megoldást. Sőt, a kívánatossal éppen ellenkező hatást vált ki. A képesség hiányának elfogadása esetén már nemcsak az egyéni, hanem a közösségi felelősség is felmerül. A képességek pótlása vagy megváltoztatása pedig költséges és hosszú ideig tartó folyamat. Az egész „politikai közbeszédnek” és a „közvélemény formálásnak” pedig épp a takarékoság, az állami kiadások rövidítésének szándéka áll a háttérben.

A munkavállaló munkavállalási szándéka sok esetben nyilvánvaló. A munka világába való beilleszkedés mégis számos akadályba ütközik.

— *„a kirekesztettek kirekesztése”*

A munkahelyek egyfelől nincsenek felkészülve arra, hogy értelmi sérülteket vagy mentális betegségben szenvedőket foglalkoztassanak.

Míg a mozgásában, látásban, hallásában károsult személyek, ha nagyon kitartóan keresik, lassan találnak is helyet maguknak, a fenti csoportok számára csaknem reménytelen a helyzet.

— „a hiányzó képességek”

A hiányzó képesség (iskolai végzettség, számítógépes rutin, nyelvtudás) pótlása a munkaadó szerint a munkavállaló feladata. A munkavállaló viszont nincs abban a helyzetben, hogy önerejéből pótolja ezeket. A jóléti juttatások biztosította ellátásból az ezen képességek megszerzéséhez szükséges szolgáltatásokat nem tudja megvásárolni.

— „a habitusból adódó hátrányok”

A személyiség nagyon összetett jelenség. Számos olyan eleme is lehetséges, amely a munkavállaló szerepkört korlátozza, az elhelyezkedést reménytelenné teszi. Az előnytelen fizikai megjelenés („bűn ronda”), a végtelen lassúság, az elviselhetetlen agresszió, a csapatban dolgozás képtelensége mind olyan tulajdonságok, amelyek nem a munkavállaló munkavégzési szándékát, hanem képességét kérdőjelezzik meg.

A munkavállalói hajlandóságot a munkanélküli szándékán túl még egy sor tényező befolyásolja. A munkanélküliség állapotában fogva tartó helyzetek között is megkülönböztethetünk „személyes” és „intézményesült” csapdákat. Némely esetben a határ nem is olyan világos a kettő között, de azért kísérletet teszünk a helyzeteket bemutató példák felsorakoztatására.

a) személyes csapdahelyzetek

— „a hamis énkép”

A munkavállalók saját munkavégző képességére vonatkozó elképzelései nem mindig felelnek meg a valóságnak. Nem biztos, hogy egy 15–20 éves munkaviszony után középvezetői helyzetből munkanélkülivé vált 50-es férfi középfokú végzettségével joggal tart igényt egy hasonló státusra. Hasonló problémákkal küzd a hosszabb idő után gyesről visszatérő harmincas nő, aki „elfeledkezett” arról, hogy időközben a technikai feltételek, a munkaszervezési módszerek megváltoztak, s kitartóan keresi azt az állást, ami az ő képességeinek megfelel, mert úgy ítéli meg, hogy a gyerek mellett túl nagy befektetés még egy képzésen-átképzésen való részvétel.

— „önfelmentés”

Olyan helyzet, melyben a munkaerőpiac várható nehézségeivel szembeülni nem kívánók eleve felállítanak egy hamis diagnózist magukról, kerülve a konfrontációt (túl öreg vagyok már, túl messze lakom én ahhoz, a családi feladataim mellett nem tudnám úgysem megoldani).

— „pályakezdők illúziói”

A pályakezdő fiatalok sok esetben az elképzelt munkájukat az oktatási intézmény által sugallt hamis illúziók alapján keresik („Itt mi csak vezetőket képezünk, az a másik iskola, ahol a beosztottakat tanítják!”), vagy a tömegkommunikáció által sugallt irreális pályaképhez, jövedelemhez mérik elvárásaikat. („Éhbérért nem melózok!”)

— „altruista életpályák”

A személyes és társadalmi kötelek túldimenzionálása gyakran vezet munkanélküliséghez. „A férjem nem örülne neki, mert úgy véli, neki kell eltartania”, „Kisgyermekes anyukaként úgysem vennének fel sehova”, „Az idős szülő ellátása mellett nincs lehetőségem munkavállalásra”. A

TANULMÁNYOK

további vizsgálat tárgya, hogy ezek az altruista életpályák a munkanélküliség „oka” vagy „okozataként” alakultak ki, mint önfelmentő stratégiák. A helyzetekbe sok esetben jól olvasható üzenet van kódolva. „Úgysem kellenék a munkaerőpiacon, így a társadalmi kötelezettségembe burkolom a fölöslegesség érzését, s a kialakult élethelyzetet.”

– „függő helyzetek”

A leggyakoribb ebben a típusban a szenvedélybetegség és a hajléktalanság, illetve a kettő összekapcsolódása. „Egy rendes munkahelyhez bejelentett lakás kell, az nekem meg nincs”, vagy a jellemző ördögi kör: „Ameddig iszok, úgysem lesz munkám, mert iszok!”

b) intézményesült csapdahelyzetek

– „a rezervációs bér”

A munkaerőpiac közgazdaságtanában jól ismert jelenség. Ha a munkával szerzett nettó jövedelem és a munkához kötődő kiadások egyenlege nem éri el a jóléti juttatások mértékét, a munkavállaló racionális döntése a munkaerőpiacról való távolmaradás.

– „az árnyékgazdaság”

Ha a társadalmi juttatások mellett a legális jövedelemszerzés nem biztosított, vagy az árnyékgazdaság mértéke, elterjedtsége, jövedelem-biztosító képessége versenyképesebbnek bizonyul a legális státusokkal szemben, akkor a munkanélkülinek majd erre esik a választása. Ez esetben nem marad távol az érintett személy a munkaerőpiactól, csak nem az ellenőrzött gazdaság keretei között fejt ki a tevékenységét.

– „a hosszú távú passzív ellátásra való kondicionálás”

Ha a passzív ellátások sora egymásra épülve éveken keresztül váltja egymást (mint pl. Magyarországon a munkanélküli járadék, a munkanélküli segély, a jövedelemplótló támogatás, majd az aktív korú munkanélküliek rendszeres szociális segélye), akkor egy passzív habitus alakul ki, mely a személy folyamatos leépülésével, munkavállalói készségének, képességének fokozatos elvesztésével jár együtt. Tipikus „főtt béka” helyzet. Addig ül a lassan felmelegedő, majd 100 fokra hevülő vízben, hogy észre sem veszi: megfőtt. Ahogyan a munkanélküli észre sem veszi, hogy a csökkenő jövedelem miatt olyan mértékű a leépülése, hogy a rendszerből, ha akarna, sem tudna kilépni a saját erejéből.

– „a paternalista játszma”

Az ötven év szocializmus és az utóbbi évek jóléti rendszerei mentén kialakul egy irreális kép a munkanélküliekben: a társadalom tagjaiért való felelősségvállalás nem az egyéneket, hanem a társadalmat terheli. Ez a „tanult tehetetlenség” társadalmi csoport szintű megjelenése. Vagy a szociális szakmában ismert „hal-háló” probléma. Nem szoktuk meg, hogy hálót kapunk!

Mint a fenti példák is igazolják, még a munkavállalói hajlandóság vizsgálatánál is adódik számos olyan helyzet, melynek következtében a munkanélküliség racionális döntés eredménye. Hasonló élethelyzetben a szabályalkotók sem döntenének másként. Ezekben az esetekben is felmerül, hogy a munkavállalási hajlandóság hiányának hátterében nem egyéni felelősségek állnak, hanem az intézményesült csapdahelyzetek, melyek rendszerszerű felszámolása nélkül nincs a problémának valódi megoldása. A rendszerszemléletű megoldások azonban közösségi felelősségvállalást igényelnek, s költségek mozgósításával járnak. A munka-

nélküliség önkéntességét tematizáló érdekcsoportoknak azonban ez nem áll érdekében. A kialakult helyzet okozta költségek viselésében, vagy a megoldás finanszírozásában nem kíván részt vállalni, a következményeket maradéktalanul a vesztesekre terheli. (Daly 1997., Gilbert 2005.)

A feltételekhez kötött jóléti ellátás „workfare” modellje abból a szempontból mindenképpen előrelépés a hagyományos közfoglalkoztatással szemben, hogy ez utóbbiban a képesség fejlesztésére, képzésre, a képességbeli hiányok pótlására nem, vagy csak minimális mértékben volt lehetőség. Elsődleges szempont a szűrés és a kényszer volt. A „workfare” modellben a lehetőség adott a munkavállalói képességeket javító vagy fenntartó programokba való belépésre. Csupán néhány kérdés marad hátra: a rövid távú, vagy a hosszú távú érdekek mentén szervezik-e meg a „workfare” társadalmat? Vajon a munkavállaló képessége vagy a munkavállaló hajlandósága kerül a programok középpontjába? Amennyiben ugyanis a rövid távú érdekek győznek, kérdés, hogy miként biztosítható a több generáció óta, vagy hosszú ideje munka nélkül lévő, többszörös hátránnyal küzdő, alapképzettséggel sem rendelkező, „képességhiányos”, de munkára motivált munkavállalók hosszú egyéni fejlesztő programja a nyílt munkaerőpiacig.

5. A gazdasági represszió és a dologtalanság

A fenti kérdések aktualitását az is indokolja, hogy „a jóléti állam juttatásaival való visszaélés” érve mindig azokban az időszakokban erősödik fel, amikor a munkanélkülieknek magas a száma. Miközben egyáltalán nem biztos, hogy ez a magas szám azért alakult ki, mert sokan visszaéltek a jóléti állam juttatásaival. Lehet, hogy előbb szűkült jelentősen a munkaerőpiac, ahova ezek a kirekesztettek nem fértek be, csak ezt a hatalom a legtöbb esetben nem így kommunikálta. *Az egyéni vétkesség keresése mindig a gazdasági szempontból nehéz időkben merül fel.* Holott azokban a korszakokban is vannak munkanélküliek és munkakerülő, amikor a gazdaság dinamikája nagyobb húzóerővel szívja fel a felesleges munkaerőt, csak olyankor ezekről a csoportokról senki nem beszél. (Vobruba 1990.)

A mi társadalmunk senkinek sem biztosítja a jogot a lustaságra – mondta Schröder szövetségi kancellár 2001 májusában, s ezzel elindított egy médiavitát a munkanélküliek lustaságáról. „Lusták”, „látszat-munkanélküliek”, „szociális potyautasok” – ilyen és ehhez hasonló jelzők keringtek a közbeszédben, fogalmazódtak meg a sajtó hasábjain. A munkanélküliek provokáló lustasága egy egyébként is feszült társadalmi közhangulat kiváló szelepelő eszközének bizonyult. Ez a vita a munkanélküliek lustaságáról azonban korántsem egyedülálló az idők folyamán.

Tulajdonképpen semmi másról nincs szó, mint egy munkaerő-piaci reflex-automatizmusról. Minden alkalommal, amikor a kormányzat két évvel a választások előtt áll, és a gazdasági konjunktúra némiképpen lankad, mindig meghúzza a „lustaság veszélye” vészharangot, még akkor is, ha semmilyen nyilvánvaló jele nincs annak, hogy a munkanélküliek éppen ebben a második évben lustábbakká váltak volna, mint az azt megelőző évben.

A hetvenes évek óta – a német elemzők szerint az országban – tulaj-

TANULMÁNYOK

donképpen négy nagy „lustasági” hullám különböztethető meg. Az első a hetvenes évek közepén zajlott, az olajválság okozta gazdasági sokk hatására 1975-ben vette kezdetét. A második hullám 1981-ben csúcsosodott az akkori képviselő, dr. Riedl (CDU/CSU) felhívására: „...egy olyan gyaloghinto alakult ki, melyben a munkanélküliek hazánk adót és társadalombiztosítási hozzájárulásokat fizető polgárainak pénzéből demonstrációról demonstrációra, házfoglalásról házfoglalásra, Molotov koktél partitól, Molotov koktél partira, majd végül mindezt kipihenni Mallorcára vagy máshova cipelték magukat”. (Schmidt–Oschmiansky 2001. 5.) De a harmadik vitahullám sem volt kevésbé éles, 1993-ban. S valamennyi vita a sajtó által széles körben publikált színes és élethű példákkal, szövegekkel volt kiemelve. A negyedik lustasági vita épp napjainkban zajlik – írja Schmidt az ezredfordulón. Ennek következménye néhány évvel ezt követően a Hartz-reformok sorozata, amelynek hullámai az elmúlt években jutottak el hozzánk Magyarországra is.

Valamennyi, a lustaságra irányuló vitában az alapos szemlélő észreveszi azt az állandó négy pontot, mely e folyamat fő jellemzője:

a)

– minden vita politikailag fenyegető, vagy magas munkanélküliségi ráták idején zajlik

– az első három kifejezetten kapcsolódik a három nagy gazdasági recessziós hullámhoz, mely minden alkalommal a munkanélküliek számának látványos növekedésével járt. A most folyó vitának minden valószínűség szerint az áll a háttérben, hogy a jóléti kiadások jelentősen meghaladták az államkassza és a biztosítási alapok kereteit.

b)

– Valamennyi esetben a vitákat széles közvélemény-kutatással támasztották alá, melyben az emberek szintén úgy nyilatkoztak, hogy a munkanélküliek nem akarnak dolgozni.

c)

– A viták minden esetben 1–1,5 évvel a következő választások előtt zajlanak.

d)

– A viták mindig csökkentő támogatási időkkal, az ellátás szintjének csökkenésével jártak együtt, s a jogosultsági kritériumok szigorítását vonták maguk után.

A fentiek alapján láthatjuk, hogy a viták nem elsősorban a munkanélküliek lehetséges, vagy elkerülhető hibás magatartásával vannak, illetve voltak összefüggésben, hanem ezek jó része kifejezett politikai manipuláció volt. Feltűnő az egybeesés a közvéleményben a munkanélküliekre vonatkozó elítélő kép erősödése és a közelgő választások között. A politikusok a munkanélkülieket és a munka világából kirekesztődőket a növekvő társadalmi elégedetlenség miatt bűnbakként kezelik, s felhasználják őket egy hibás munkaerő-piaci és foglalkoztatáspolitikai döntéssorozat, politikai irányváltás elfedésére.

A 3,7 millió munkanélküli pl. Németországban még mindig csak 1,5 millió állásajánlattal szemben van jelen, s a meghirdetett állások jó része nem tölthető be a regisztrált munkanélküliekkel. A magyarországi adatok még ennél is jóval kedvezőtlenebbek. A legtöbb munkanélküli pedig, aki több mint két éve vár munkára, úgy vélekedik, hogy számára a legjobb

továbbképzési forma végre egy rendes (értsd egy évnél hosszabb időtartamú, a társadalmi átlag szintjén fizetett, végzettségének megfelelő) állás lenne.

A „rászorultsági küszöb emelése”, a munkanélküliek „remoralizálása” pedig a munkahelyteremtésnek nem a legmegfelelőbb eszköze. Mindezek ellenére az ezredfordulóra kialakult szankciós gyakorlat nemzetközi elterjedtsége mintha azt igazolná, hogy a politikusok hisznek a büntetés visszatartó erejében. A támogatások szüneteltetése – pl. ha az ügyintéző úgy ítéli meg – bármikor kezdeményezhető a legtöbb európai országban. A munkanélküli járadék, vagy a jóléti ellátás időtartamának szüneteltetése persze országonként változó. Dániában 1 hét, Németországban 12 hét, Új-Zélandon 26 hét, Belgiumban 52 hét. Spanyolországban az első aktív eszköz visszautasításánál megszűnik a támogatásban részesülő jogosultsága a munkanélküli segélyre. Japánban nem szűnik meg az ellátás, csupán később kezdik el folyósítani, ha nem sikerül megállapodni a munkavégzésben. Dániában a spanyolokhoz hasonlóan reagálnak pl. egy továbbképzés visszautasítására. Ez azonban csak egy év segély folyósítása után, az aktivizáló fázisban érvényes. A szankcióknak nem csupán a hossza és az ereje érdekes az egyes országokban, hanem az is sokat elárul az ott alkalmazott gyakorlatról, hogy a célcsoportot milyen arányban érinti. Németországban a munkanélküli ellátás szüneteltetése alig a célcsoport 1,1 százalékát érinti. Az USA-ban a regisztráltak 60 százalékát, míg Svájcban 40 százalékát. Ausztrália, Nagy-Britannia és Belgium főleg adminisztratív mulasztások miatt büntet a járadék felfüggesztésével, szüneteltetésével. Pl. nem jelenti be a rövidebb munkát, megváltoztatta a lakcímét, nem jön el a megbeszélte időpontban. Az USA-ban és Svájcban a többséget azért büntetik szüneteltetéssel, mert nem elég intenzíven keresett állást. Németországban, Dániában és Norvégiában a szüneteltetés háttérben többnyire aktív munkaerő-piaci eszközök visszautasítása áll. USA-ban, ha nem keres intenzíven állást, egy héti szünetel az ellátás, ami a célcsoport nagy hányadát érinti, de viszonylag könnyen átvészeli az érintettek. Ausztráliában, ha a munkanélküli nem keres intenzíven állást 26 héti járadék összegét 18 százalékkal csökkentik. Ez már jelentősebb hátrány. Belgiumban nagyon alacsony a szüneteltetők rátája (0,02%), mert nagyon erős a büntetés: 26–52 héti terjedhet. (Schmidt–Oschmiansky 2001., Ughetto 2002., Solga 2002., Bonoli–Sarfati 2002.)

Mit vonhatunk le végső soron tanulságként a „lustaság” vitából?

- maga a probléma sem, de a kezelési módja sem új keletű,
- évszázadok óta mindig visszatér, többnyire változatlan szövegezésben, s az alkalmazott eszközrendszert illetően is mindig ugyanazon körben mozogva: szankciók, kényszermunka, moralizálás, egyéni felelősségtulajdonítás a gazdasági problémák elemzése és megoldása helyett,
- mindig az egyéni felelősséget hangsúlyozza,
- meghatározott politikai szituációban tér vissza, s része a mindenkori kormányzat legitimációs játszmáinak,
- a munkaerőpiac működésének hibájából, s azt helytelenül kezelő társadalmi, politikai stratégiákból adódik,
- a munkanélküliséget soha nem sikerül megoldani erőszakos eszközökkel,

TANULMÁNYOK

- mértékét csak a politikai szintéren hozott gazdasági döntések tudják hatékonyan befolyásolni,
- csak komplexen kezelhető gazdasági, pénzügyi és bérpolitikai kérdés,
- ezekben a korszakokban a munkahelyek jobban hiányoznak, mint a munkavállalók munkavállalói hajlandósága,
- a munkaerő-piaci és jóléti intézményrendszer (ha létezik ilyen) túlterhelődik a megoldatlan gazdasági problémák miatt, erejüket, kompetenciájukat meghaladja a kötelező cselekvés kényszere.

Mindezek után mire van szükségünk? – tesz fel a kérdést jó néhányan a szakértők közül. Olyan politikára – hangzik a válasz, amely képessé tesz és bátorít, s nem olyanra, amely a munkavállalói hajlandóságot vonja kétségbe, büntet és korlátoz. Valóban, a társadalomban élő ember számára nem adott a lustaság joga, de lehetne adott a jog a társadalmi elismerésre méltó életre, a megélhetést biztosító tisztas jövedelemre, a nagyobb szabadságra a munka világában és a foglalkozási életút során. Összegzésként tehát elmondhatjuk, hogy az elmúlt évszázadok tanulsága szerint a munkanélküliség hátterében a leggyakoribb esetben nem a munkavállalási hajlandóság, hanem a gazdaság ciklikus válsága, illetve az ennek következtében kialakult munkavállalói „képtelenség” áll.

Irodalom

- Albert, M. (1993): *Capitalism against Capitalism* Whurr Publishers, London.
- Arendt, H. (1999): *Vita activa* Pieper, Zürich.
- Beharell, A. (1992): *Unemployment und Jobcreatio* Macmillan, London.
- Bernstein, J. (1997): *Welfare Reform and the Low-wage Labour Market. Employment, Wages and Wage Policies* Dc Economic Policy Institute November, Washington.
- Bonoli, G. – Sarfati, H. (2002): *Conclusions: the Policy Implikations of Changing Labour Market – Social Protection Relationship*. In: Sarfati, H. – Bonoli, G. (szerk.): *Labour Market and Social Protection Reform in International Perspective* Asghate, Hampshire. 453–487.
- Clement, M. (1996): „*Housing and Community Care*”. In: Richards (ed) *Community Care for Older People: Rights, Remedies and Finances* Jordans, London.
- Cook, D. (1989): *Rich Law, Poor Law – Differential Response to Tax and Supplementary Benefit Fraud* Open University Press, Milton Keynes Manchester.
- Cooper, G. (1997): *Housing Benefit Fraud Hits 1bn Pounds* The Independent. 07. 29. 7.
- Daly, M. (1997): *Welfare states under pressure: cash benefits in European welfare states over the last ten years* Journal of European Social Policy. May 128–146.
- Deacon, A. (1996): *Welfare and Character*. In: Deacon, A. (szerk.): *Stakeholder Welfare* IEA Health and Welfare Unit, London. 60–74.
- Deppe, F. (1966): *Arbeitslosigkeit, Wohlfahrtsstaat und Gewerkschaften in der EU*. In: *Sozialismus Supplement* Vol. 23 1966. No. 2. 1–21.
- Evans, P. (1995): *Linking welfare to jobs: workfare, Canadian style*. In: Sayeed, A. (szerk.): *Workfare: Does it work? Is it fair?* Institute for Research on Public Policy, Montreal.
- Ferge, Zs. (1997): *És mi lesz, ha nem lesz? Az állam és a civilizációs folyamat* In: *És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a század végén* (szerk.): Gombár Csaba, Hankiss Elemér, Lengyel László Budapest, Korridor Politikai Kutatások Központja–Helikon Kiadó, Budapest .
- Fukuyama, F. (1992): *The End of History and the Last Man* Penguin Books, London.

- Gilbert, N. (2005): *Protection to Activation: The Apotheosis of Work*. In: Saunders, P.: *Welfare to work in practice: social security and participation in economic and social life*, Ashgate, Aldershot. 9–23.
- Gorz, A. (1994): *Kritik der ökonomischen Vernunft* Rotbuch Verlag, Hamburg.
- Govier, T. (1992): *The Right to Eat and the Duty to Work* In: Mappes T. A. – Zemboty J. S. (szerk.): *Social-Ethics-Morality and Social Policy*, Mc Graw – Hill, New York. 372–383.
- Hawkesworth, M. (1992): *Workfare and the Imposition of Discipline* In: Mappes T.A. – Zemboty J.S. (szerk.): *Social-Ethics-Morality and Social Policy*, McGraw-Hill, New York. 387–394.
- Jessop, B. (1993): *Towards a Schumpeterian workfare state? Preliminary remarks on post-Fordist political economy?* *Studies in Political Economy* Vol. 40. 7–39.
- Jordan, B. (1996): *A theory of poverty and social exclusion* Polity Press, Cambridge.
- Lee, E. (1997): *Is full employment still desirable and feasible?* *Economic and Industrial Democracy* Vol. 18, No. 1 February. 35–54.
- Marx, K. (1967): *A Töke Karl Marx és Friedrich Engels Művei*, 23–25. kötet, Kossuth Kiadó, Budapest.
- Mead, L. (1992): *The New Politics of Poverty: The non-Working Poor in Amerika* Basic Books, New York.
- Mead, L. (1997): *From welfare to workfare: Lesson from America* Institute of Economic Affairs, London.
- Rifkin, J. (1995): *The End of Work* Penguin, New York
- Schmidt, S. – Oschmiansky, F. – Kull, S. (2001): *Faule Arbeitslose?* WZB Mitteilungen 9. 5–10.
- Schroeder, D. (2000): *Work Incentives and Welfare Provision The „pathological” theory of Unemployment* Averbury Series in Philosophy, Ashgate, Burlington.
- Solga, Heike (2002): *‘Stigmatisation by Negative Selection’: Explaining less Educated People’s Decreasing Employment Opportunities* *European Sociological Review* 18. 159–179 Oxford University Press.
- Solow, R. (1998): *Work and welfare* Princeton University Press, Princeton.
- Standing, G. : *Global Labour Flexibility Seeking Distributive Justice* McMillan Press Ltd, New York 1999.
- Taylor-Gooby, K. (1996): *Paying for Welfare: The View from Europe* *The Political Quarterly* Vol. (67.) No. 2. 116–126.
- Thie, H. (1997): *Die Schatten eines gepriesenen Vorbilds* *Das Parlament* vol. 47. No. 36. 08. 29.
- Toqueville, A. (1997): *Memoir on pouperizm* IEA Health and Welfare Unit, London.
- Torring, J. (1999): *Workfare with welfare: recent reform sin the Danish welfare state* *Journal of European Social Policy* vol 1. 5–28.
- Ughetto, P. (2002): *Creating Service Jobs: Lesson from Extra-European Eperiences*. In: Sarfati, H. – Bonoli, G. (szerk.) *Labour Market and Social Protection Reforms in International Perspective* Asghate, Hampshire. 167–173.
- Vobruba, G. (1990): *Strukturwandel der Sozialpolitik* Shurkamp, Frankfurt am Main.